

Самчук І. А., студент (Рівненський державний гуманітарний університет)

ПРИНЦИПИ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ДЕРЖАВИ І СТАРООБРЯДЦІВ ВПРОДОВЖ ХVIII – ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ ХІХ СТОЛІТЬ

Такий унікальний релігійний феномен, як старообрядницькі общини, цікавить науковців уже більше 150 років. За цей час з'явилась чимала кількість праць, присвячених темі старообрядництва. Однак, через те, що більшість із них мають заангажований характер, тому що писались адептами різних конфесій, історіографія даної проблеми потребує детальніших та більш поглиблених досліджень. Також ці релігійні меншини, що знаходяться на даний час як на території Росії, так і на території України, є цікавими для історика через законсервованість суспільного та релігійного життя ХVI століття, що і зумовлює актуальність теми дослідження.

Після проведеної патріархом Никоном реформи церкви Російської держави, конфесійна політика уряду скеровувалась проти старовірів. Проте, жорстокі репресії кінця ХVII століття були замінені практичними заходами Петра I, які полягали перш за все у економічній вигоді. З 1714 р. почав проводитися перепис «розкольників» в губерніях. На занесених в списки старовірів накладали подвійні податки, зобов'язували їх носити відмінний від інших громадян одяг (до спини пришивали «козир з жовтого сукна» або мідяні знаки). Старообрядці, які були записані у ці списки були поставлені у дуже скрутне становище, а незаписані розшукувалися і за законом від 2 березня 1718 р. відсилалися на каторжні роботи [2, с. 70].

З часом Петро I установив окремий податок на тих старовірів, які за своїм віровченням не голили борід [2, с. 75-78]. Також не дозволялося старообрядцям жити в містах, обіймати громадські посади. Вони не могли мати і законні сім'ї [10]. Забороняли писати ікони за старими зразками. Також їх змушували кожного року сповідуватися у православного священика. Щоб запобігти цьому, старообрядці знову ж таки вдавалися до підкупу священиків. У 1722 р. вийшов синодський указ або «Пастирське увещання к обращению розкольників у недра православної церкви». За цим указом у Синоді проводилися розмови із старовірами стосовно їхньої віри. [2, с. 80].

З початком правління Катерини II заходи проти старообрядців стали більш м'якими. На нашу думку, період 60 – 90-тих років ХІХ століття можна назвати «золотим». Тут очевидна тенденція до лібералізації законів по відношенню до старообрядців [6, ст. 23]. Розкольникам, що втекли, було оголошено повне прощення, якщо вони повернуться на Батьківщину: вони зможуть селитися в будь-якій місцевості, вибрати рід діяльності,

який побажають, також їм подаровано різні пільги: дозволено носити бороди і ходити не в зазначеному одязі. Поступово розкольників стали допускати до присяги і свідчення, перестали застосовувати суворі заходи проти таємних і наполегливих старовірів, які заохочували інших до самоспалення. Як ми бачимо, правляча верхівка зробила значний крок для покращення відносин із старовірами.

Проте, недосконалість законодавчої системи створювала масу можливостей для утиснення прав старообрядців. Розкольництво не отримало визнання поряд з офіційним православ'ям і продовжувало вважатися помилкою. Не здійснюючи утисків і переслідувань по відношенню до старообрядців, уряд водночас не визнавав існування такого віросповідання [7]. По суті, віротерпимість по відношенню до старовірів була більше красивим жестом, ніж реально наданою свободою. Старообрядницьке купецтво багатшало і навіть почасти стало основною опорою підприємництва в XIX столітті. Отже, соціально-економічний розквіт був наслідком зміни державної політики щодо старовірів [5, с. 120].

До 80-х років XVIII століття ні законодавством, ні практикою не було вирішено питання про право старообрядців на публічне відправлення своїх обрядів. Перші прецеденти будівництва церков були зроблені в Твері і Нижньому Новгороді та інших містах, що давало юридичну можливість скористатися подібною милістю у всіх єпархіях, але кожен випадок розглядався окремо [5, с. 125].

У зазначений період не останнє місце в духовних відомствах займав нагляд за поширенням книжкової грамоти. Протягом майже всього XVIII століття діяло законодавство Петра I про вилучення старовинних друкованих та рукописних книг та ікон старого письма і відсилання їх у Святіший Синод. Перша власне старообрядницька друкарня виникла у посаді Клинци Суразького повіту, Чернігівської губернії лише в середині 1780-х [8].

Це у свою чергу послугувало причиною розповсюдження заборонених книг. Центром їх зосередження став Ростовський ярмарок, один з найбільших в країні. Зрозуміло, що держава вела активно боротьбу із «шкідливими книгами». Її активно підтримувала церква, адже вона з усіх сил намагалася встановити єдині поняття про благочестя і православ'я [4].

Одночасно ведучи боротьбу із прихильниками старої віри, Катерина II зробила спробу вписати «релігійних дисидентів» в загальну державну структуру. Очевидно, такі дії були виявом політики освіченого абсолютизму, яку проводила імператриця [1, с. 15]. Такий вияв релігійної терпимості не був поодиноким і мав продовження в указі Синоду від 22 березня 1800 року, який вийшов за правління Павла I. Він наказував парафіяльним священикам терпляче і гуманно ставитися до старообрядців. Однак цей указ залишався красивою декларацією і не мав реального

практичного застосування, оскільки неможливо було контролювати, наскільки той чи інший священик слідував християнські принципи щодо розкольників. Таким чином, ми вважаємо, що на практиці існування старообрядців ще не визнавалось, хоча на папері і було закріплено дане право [9, с. 12]. А загалом, правління імператора Павла I сприяло поширенню та розростанню старообрядницьких общин.

Його наступник, Олександр I, на початку правління підтримав і продовжив політику віротерпимості. Проте, вже згодом погляди імператора змінюються і повертаються в дію карально-репресивні заходи щодо старовірів. Зокрема, законом від 1818 року заборонялося друкувати, продавати і ввозити із-за кордону старообрядницькі книги [5, с. 169]. Проте допускався друк книг, які є схожими зі старообрядницькими в спеціальні московській типографії. Але в законі не зазначалося ознак схожості. Можна припустити, що мова йшла, швидше за все, про відповідне оформлення та використання шрифту, прийнятого на Русі до реформ патріарха Никона [5, 174].

Вже у 1820 році уряд приймає постанову, що забороняє займати посади в міському самоуправлінні старообрядцям. Таким чином, скасовувався важливий для старообрядців пункт «Міського положення» 1785 року і вони залишились без надійного щита, який захищав їх від влади. 13 травня 1825 року був створений Секретний комітет по справах розкольників. В 1831 році такий самий Секретний комітет був утверджений в Москві, а протягом декількох років такі комітети почали діяти і в інших губерніях [2]. Очевидно, уряд, слідкуючи за діяльністю старовірів, хотів поступово повністю їх собі підпорядкувати і в подальшому припинити існування.

Отже, протягом XVIII – першої чверті XIX століття старовіри нарешті відчули істотне полегшення становища, яке, проте змінилось поверненням карально-репресивних заходів у кінці правління Олександра I. Офіційно завдяки спочатку старанням Петра I, а потім Катерини II, було визнано існування старообрядців. Хоча це визнання було не таким, якого бажали старовіри, (Петро I провів їх перепис, обтяжив податками, вдягнув у відмінний від сповідників інших релігій одяг; Катерина II надавала право публічного відправлення своїх обрядів лише в окремих випадках, а розповсюдження старообрядницьких книг заборонялось), але прослідкувавши становище старовірів у попередні роки, можна зробити висновок, що уряд зробив величезний крок вперед задля примирення із розкольниками.

На нашу думку, найбільш толерантну політику стосовно старообрядництва проводив уряд Катерини II, оскільки саме в цей час, завдяки виваженій та ліберальній політиці відбулося економічне зростання старовірів, яке приносило не лише економічну користь державі, а й сприяло налагодженню релігійного миру в суспільстві. До позитивних заходів уряду слід також віднести те, що старообрядцям частково було

надано певні політичні права та права у релігійній сфері (дозвіл повернення старообрядців-втікачів із-за кордону на Батьківщину і не отримати за це кару, частина старовірів почала адміністративну кар'єру). Всі вище зазначені заходи сприяли утвердженню суспільного порозуміння та толерантності, які були необхідні для розбудови та зміцнення поліетнічної та поліконфесійної Російської імперії.

1. Боченкова И. Д. Государственная политика в отношении староверов в последней четверти XVIII - начале XIX века (На материалах Ярославского наместничества). Специальность 07.00.02. – Отечественная история. Автореферат на соискания учёной степени кандидата исторических наук / И. Д. Боченкова. – М., 1999 – 26 с. **2.** Буганов В.И. Петр Великий и его время / В. И. Буганов – М.: Наука, 1989. – 192 с. **3.** Воробьев М. Старообрядчество и Церковь: неизбежность сближения / М. Воробьев, 2008. – [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fondiv.ru/articles/1/296/> **4.** Дружинин Е. Старообрядчеству объявлена война? / Е. Дружинин // Церковь. – 2000. – Вып. 3. – С. 80–85. **5.** Ершова О. П. Старообрядчество и власть / О. П. Ершова. – М., 1999. – 204 с. **6.** История Старообрядческой Церкви. Краткий очерк. – Издательство «Літопис», 2009. – 48 с. **7.** Клибанов А. И. Реформационные движения в России. / А. И. Клибанов. – М.; Л., 1960. **8.** Книгопечатание XVIII в. Книгопечатание последней четверти XVIII в. – [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://www.eunnet.net/oldbelief/main/ch1/1_1_3_13.htm **9.** Прокофьева Н.В. Старообрядчество Верхнего Поволжья в конце XVIII – начале XX вв. Специальность 07.00.02. – Отечественная история. Автореферат на соискание учёной степени кандидата исторических наук / Н. В. Прокофьева. – Ярославль, 2001. – 24 с. **10.** Федорова А. И. Утиски старообрядцев за часів правління Софії та Петра I / А. И. Федорова // Труды Одесского политехнического университета. – Одесса, 2001. – Вып.2 (14). – С. 279–282.